

IN MEMORIAM

AKADEMIK PROF. DR. FRAN ZWITTER

Bela Cerkev, 24. 10. 1905 — Ljubljana, 14. 4. 1988

Govor na žalni seji SAZU 19. 4. 1988

Današnje zadnje slovo Slovenske akademije znanosti in umetnosti ni samo slovo od enega izmed njenih danes najstarejših članov (le štirje med živečimi so bili izvoljeni kaka leta pred njim), marveč slovo od znanstvenika in človeka, ki je bistveno spremenil smeri slovenskega zgodovinskega raziskovanja zadnjih stoletij naše preteklosti, ki je po rezultatih znanstvenega dela spadal v svetu med najbolj ugledne in v krogu domače znanosti med najbolj upoštevane znanstvenike in ki je vselej v svojem življenju ostro opazoval vse bistvene stvari

sodobnega življenja, vselej sprejemal naloge, ki so se mu kazale potrebne zaradi slovenske narodne usode in imel tudi pogum do kritičnih besed o stvareh, ki jih je presodil kot zgrešene ali za sodobno življenje v pomembni meri nevarne. V slovenski znanosti in v delu naše akademije se ob temi slovesu zavedamo odprte vrzeli, ki je ni mogoče z ničemer zapolniti.

Fran Zwitter je bil rojen 24. oktobra 1905 v Beli cerkvi na Dolenjskem, v zakonu dveh izobražencev, ki pa sta bila oba potomca trdnih kmečkih družin: v Zahomcu ob spodnji Zilji so imeli 1937 v očetovi rojstni hiši diplomu o »dedni kmetiji« kot dokaz o dolgem prebivanju Zwitterjeve družine na njej, ded po materi pa je bil mogočen gospodar na dvojnem gruntu v Zwitterjevem rojstnem kraju. Oče Martin se je med študijem prava toliko angažiral pri slovenskem življenju v domačem kraju in okolici, da so mu koroški Nemci in domači zadrtni strankarji po diplomi zaprli možnost zaposlitve v domači deželi — odšel je na Kranjsko v Novo mesto, toda z zagrenjenostjo slovenskega Korošca, ki je moral zdoma in mu je obsodbo Avstrije še zaostrovalo spoznavanje moči vse-nemške stranke na Koroškem pod vodstvom Wolfa in Doberniga in zatiranje koroških Slovencev med prvo svetovno vojno. Oče je umrl, ko je imel Fran šele 13 let, toda še mladi sin si je vtišnil v spomin razgovore z očetom, ki so obsojali Avstrijo in gledali slovensko rešitev le v zvezi z drugimi južnoslovanskimi narodi. Ta nauk je ohranil vse svoje življenje, čeprav združenega z obsojanjem jugoslovenarstva v smislu slovenske samobitnosti. In vse življenje je ravnal tudi svoje delo po njem.

Navzven je bilo to življenje dosti preprosto: srednjo šolo je opravil v Novem mestu na tedaj še »klasični« gimnaziji in ob tem doživel znamenito »novomeško pomlad« z njenimi pobudami za mlade ljudi. Že tedaj se je odločil za zgodovino in prinesel na univerzo toliko znanja, da so mu takoj priznali prvo mesto med starejšimi kolegi. Dve leti je dopolnjeval študij na Dunaju, toda z izpiti (1928) in doktoratom (1929) dokončal študij doma. Po dveh letih asistentstva na geografiji je dopolnjeval svoj študij v Parizu (1930—32) in prinesel domov objavljeno razpravo o Ilirskih provincah, za katero je bil tudi še pozneje prepričan, da bi mu lahko odprla pot na univerzo kot habilitacijsko delo. Pa je moral za pet let kot profesor v srednjo šolo in šele z novim habilitacijskim delom — znamenito knjigo »Prebivalstvo na Slovenskem od srede XVIII. stoletja do današnjih dni« (1936), ki je pomenila pravi preobrat v obravnavanju slovenske zgodovine zadnjih dveh stoletij — je dosegel 1937 pravico do predavanj kot privatni docent in 1938 prešel kot univerzitetni docent za občo zgodovino novega veka s srednje šole na univerzo; tu je ostal (od 1948 kot redni profesor) do svoje upokojitve 1975. Edini premor je v tem pogledu pomenilo šest let od februarja 1942 do konca 1947 — do septembra 1943 pod prisilo zaradi konfinacije v Alpah ob švicarski meji, nato pa po lastni preudarni in pogumni odločitvi zaradi odhoda v partizane preko vse severnoitalijanske ravnine in nato težaškega dela v zvezi s pripravljanjem na boj za slovenske meje po koncu bojev druge svetovne vojne in boja za združitev vseh Slovencev v svobodni domovini na ministrskih sestankih in pariški mirovni konferenci.

V nekem smislu spadajo v to življenjsko pot seveda tudi tako številne naloge, ki si jih je prof. Zwitter nalagal tudi sicer ob različnih organizacijah: gradil je temelje naše zgodovinarske organizacije kot predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo (1948—1966), skupne organizacije jugoslovanskih zgodovinarjev kot prvi predsednik njihove zveze (1954—1956), urejal predstavništvo našega zgodovinarstva v svetu trideset let (1955—1985) kot član nacionalnega komiteja za zgodovinske vede in šest let kot njegov predsednik (ko je pripravil tudi jugoslovansko udeležbo na dveh svetovnih kongresih za zgodovinske vede — 1970 v Moskvi in 1975 v San Franciscu), od 1972 z vodstvom Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, med poveljnimi odborniki z najdaljšim »stažem« pri Slo-

venski matici (1950 do letos) in skoraj štiri leta kot njen dejanski predsednik, čeprav tega položaja ni hotel formalno prevzeti (1975—1978), kot rektor — čeprav ne popolne — slovenske univerze (1952—1954) prav v času, ko je nastajal prvi povojni zakon o univerzah in je njegovo sodelovanje ob tem preprečilo nekaj nesrečnih odločitev; ki so nas doletele šele z večjo zakasnitvijo nameranih »reform«, in še in še. Ko smo ob sedemdesetletnici našeli vso vrsto teh zadolžitev in nalog, se je eden izmed političnih gostov zavzel, kako je bilo vse to mogoče in zatrdil, da bi že to zagotovilo Zwitterju mesto med našimi najpomembnejšimi kulturnimi delavci.

V resnici pa je bila to le spremljava mnogo pomembnejše in trajnejše strani njegovega življenja: njegovega znanstvenega dela. V njem se kaže z ene strani izredna širina interesov, z druge izjemna kakovost. Ne moremo naštevati, saj gre za okrog 300 publikacij (od tega 11 knjig in okrog 100 pomembnejših razprav). Vendar ga je vsako vprašanje, ki se mu je zapisal s pomembnejšim delom, spremljalo vse življenje: tako vprašanje zgodovine srednjeveških mest na Slovenskem, čeprav se mu je po disertaciji (1929) na povsem nov način odprlo ob seznanjenju s francoskim zgodovinskim delom in je zaradi tega pozneje posvetil svoje proučevanje posebej vprašanju nastanka srednjeveških mest pri nas (1953 v ZČ in tipologija v ZNJ I, 1953); nato razmerje Slovencev do velike francoske revolucije (predmet prve zaradi razmer v času pojanuarskega režima neuspele habilitacijske razprave), ki ga je spremljalo vse življenje že samo na sebi (še lani nas je pri Slovenski matici opozarjal na dolžnost, da se primerno spomnimo dvestoletnice tega velikega zgodovinskega dogodka in njegovega pomena za Slovence), hkrati pa tudi z dejstvom, da je bilo to prvo delo, s katerim se je posvetil zgodovini političnih idej in programov pri Slovencih, kar je postalo osrednje vprašanje njegovega dela zlasti po 1948; vprašanje razvoja prebivalstva na Slovenskem, toda ne samo na sebi, marveč ker »spada prav razvoj prebivalstva za sociološko usmerjenega historika med najbolj zanesljive dokaze, kakšne so resnične najgloblje tendence zgodovinskega razvoja«. Vse to je proučeval v širokem evropskem okviru in tako je bilo njegovo delo naravna podlaga, zaradi katere so mu zaupali za mednarodni kongres zgodovinskih ved v Stockholmu (1960) kot enega izmed poglavitnih referatov obravnavo »Nacionalni problemi v habsburški monarhiji«, iz česar je zrasla v francoščini in slovenščini objavljena knjiga, ki je še danes med najbolj upoštevanimi deli o tej problematiki. Naloga je pomenila — tudi po obsežni diskusiji na kongresu — izredno priznanje tako za avtorja kot tudi za jugoslovansko zgodovinsko delo. Ob tem delu je treba vsekakor poudariti Zwitterjevo delo pri Zgodovini narodov Jugoslavije, zlasti še njegovo obdelavo zgodovine Slovencev od srede 17. do konca 18. stoletja, ki je pomenila prvo znanstveno sintezo slovenske zgodovine v tem obdobju. Za širino znanstvenega dela pa je vendar značilno, da je bil Zwitter eden izmed avtorjev, ki so dali tudi celovit pregled vse slovenske zgodovine: najprej je storil to za potrebe partizanske slovenske srednje šole (Osnutek zgodovine Slovencev v okviru Južnih Slovanov, 1944), hkrati pa v veliki širini tudi v na Rogu napisanem osnutku Narodnost in politika pri Slovencih (obj. v 1. letniku ZČ 1947).

Rekel sem že, da je Zwitterjevo znanstveno delo prineslo preobrat v naše obravnavanje zadnjih stoletij zgodovine Slovencev. To se je zgodilo — pod vplivom francoske zgodovinske šole (zlasti pod vplivom Simianda) že s knjigo o »Prebivalstvu«, katere metodološka spoznanja je tudi načelno opredelil v nastopnem predavanju Sociologija in zgodovina (1937), kjer je ostro poudaril potrebo po najožji metodološki povezavi obeh teh strok v delu znanstvenika ene ali druge; to je teza, ki bi jo bilo gotovo treba poudarjati brez prestanka tudi v našem času. Na potrebo preusmerjanja slovenskega zgodovinskega dela od opisovanja zgolj političnih sporov med strankami na analizo kvantitativno

merljivih političnih, gospodarskih in družbenih sprememb (in podobno) nas je tudi neprestano opozarjal pri predavanjih in na to navajal pri seminarjih. Po usmerjenosti velikega dela disertacij je treba reči, da to ni bilo brez uspeha. Še bolj po usmerjenosti poznejšega dela številnih Zwitterjevih učencev. In prav zaradi tega govorimo o preusmeritvi slovenskega zgodovinopisja glede zadnjih stoletij, ki se je začelo s Zwitterjevim prihodom na univerzo.

Ob znanstveniku ni mogoče spregledati človeka. Pri tem ne mislim le na razmerje do svojih nekdanjih študentov, za katere se je vselej zanimal, pa tudi vselej pomagal pri njihovem delu in jim npr. ob prevzemu nekdanjih njegovih nalog na fakulteti dal na razpolago tudi svoje izpiske o teh stvareh kot pomoč za pripravljanje predavanj. Mislim na človeka v širšem smislu — na Zwitterjevo razmerje do življenja slovenskega naroda in Evrope v vsakokratnem času. Izraža ga že dejstvo, da je imel 1941 »beg« v tujino za nečastno dejanje in je takšne ponudbe odklonil, enako kot se je po kapitulaciji Italije odločil — ko bi se mogel umakniti preko le 10 kilometrov oddaljene in tedaj nezastražene meje v Švico — za pot k več kot 300 kilometrov oddaljenim slovenskim partizanom preko ravnine, ki so jo postopno vse močnejše nadzirali Nemci. Seveda to ni bilo naključje: že pred vojno je bilo po Zwitterjevem znanstvenem delu očitno, kako študira vprašanja, ki bodo postala aktualna ob bližajoči se krizi slovenskega narodnega obstoja (Koroško vprašanje, 1937, Nemci na Slovenskem, 1938 itd.); hkrati pa se je videlo, kako se ob tem oblikuje metoda znanstvenega dela, ki je postala najpotrebnejše orožje pri znanstvenem boju za združitev Slovencev po koncu vojne vihre, ob bojih za zeleno mizo okrog mejnih vprašanj. Tako tudi ni bilo naključje, da je že januarja 1944 postal Zwitter direktor edinstvenega partizanskega Znanstvenega inštituta na osvobojenem ozemlju in da je tu zbiral gradivo za bodoče diplomatske boje, enako kot je pozneje nadaljeval to delo kot sekretar Inštituta za proučevanje mednarodnih vprašanj pri Ministrstvu za zunanje zadeve v Beogradu (1945—1947) in kot ekspert na sestankih zunanjih ministrov ter na mirovni konferenci v Parizu 1946. Resnično je bilo to njegovo delo po svojem pomenu enkratno in neprimerljivo z delom kogarkoli drugega, celo dr. Čermelja, ki se je na to nalogo pripravljal že mnogo dlje. Pa se je pridružila tej pozneje še druga naloga s podobnim značajem. Ko se je po 1958 postavilo vprašanje vrnitve slovenske kulturne dediščine iz Avstrije na podlagi arhivskega sporazuma iz leta 1923 in dodatnega protokola iz leta 1958, je vnovič Zwitter organiziral pripravo knjige jugoslovanskih »zahtev« (do aprila 1960) in nato vodil slovenske eksperte pri tem delu zlasti od 1975 do začetka lanskega leta pri vseh teh pogajanjih. K tej zavzetosti za naloge sodobnega časa, ki ni bila niti malo lahka in se tudi ni ozirala na meje delovne dobe do upokojitve, spadajo seveda tudi Zwitterjeva javno izražena mnenja ob vseh mogočih vprašanjih, ko so šle reforme in drugačne spremembe življenja v nevarne smeri. Pogosto je dvignil svoj glas — tako ob prvem razbitju gimnazije 1958 kot ob drugem uničenju resnične srednje šole pred desetimi leti in tudi pri namerah ponižanja univerze na položaj srednje šole, kar se je zgodilo šele pozneje z zakonom o usmerjenem izobraževanju konec prejšnjega in uresničeno v tem desetletju. Posebej se je seveda vedno in vedno zavzel za pomen zgodovine in škodljivost njene odstranitve iz splošne izobrazbe. Zadnjič še ob svoji osemdesetletnici, ko je sklenil svoj »filmski portret« z besedami, ki si jih je poprej za svojo izjavo zapisal: »Historik ne živi v izoliranem svetu... Ne sme se vdati iluzijam, da nam vsi žele samo dobro. Prepričan sem, da obstaja tudi v družbenih vedah zakonitost, ki se maščuje tistemu, ki jo prezira. Lahko je biti nasprotnik historizma človeku, ki mu obzorje obsega le nekaj let. To je nevarno, posebno v času, ko človeštvu grozi prvič v njegovem razvoju nevarnost samouničenja.« Sklenimo naš spomin s tem zadnjim profesorjevim in akade-

mikovim naukom. Posnemajmo ta njegova dejanja bodisi v znanosti, bodisi v boju za naš sodobni svet prav v njegovem smislu.

Hkrati pa nam ostaja pomembna naloga, da z vnovično objavo Zwitterjevih za naše življenje najpomembnejših del, ki je že nekaj časa v pripravi, čim prej vsaj premostimo z njegovo smrtjo nastalo veliko vrzel z najbolj trajno obliko tega, kar nam je zapustil, prav v smislu Horacovega verza »Exegi monumentum aere perennius«.

* * *

Ob objavi spominskega govora v Zgodovinskem časopisu se želim dotakniti še nekaterih strani Zwitterjevega dela v njem in posebej pri njegovem urejanju. Član uredništva je bil od začetka tega časopisa do svoje smrti. Pri prvem letniku, ko je bil še v Beogradu, je bilo to res večinoma formalnega značaja, saj je poglavitni Zwitterjev prispevek (Narodnost in politika pri Slovencih), ki sem ga našel v gradivu Znanstvenega inštituta, nekako nerad odstopil za objavo, ker je želel dati sintezi popolnejšo obliko — danes vemo, da ni imel časa, da bi izpolnil v tem pogledu svoje načrte. Pa vendar je ob dveh drugih programskih razpravah (mojem nastopnem predavanju in Škerljevem prispevku) dodal še tretjo, »Obračun in program«, ki jo je podpisalo »Uredništvo«, ki pa je bila v glavnem njegova.

Od drugega letnika naprej — ko se je 1. januarja 1948 vrnil iz Beograda v Ljubljano na Univerzo — pa je bil ves čas, dokler je uredništvo delalo kot kolektiv (recimo do okrog 1975), med najbolj vestnimi sodelavci na uredniških sejah in v mojih zapiskih s teh sej so mnogi njegovi predlogi in mnoge naloge, ki jih je ob tem sam prevzemal. To velja tudi za mnoge težke in neprijetne polemike, v katerih je bil prizadet bodisi kdo drug bodisi on sam, pa je predlagal modre možnosti razpletov ali omejitvenih izjav s strani uredništva (npr. med Udetom in Slobodnikom) ali pristal na odložitev lastnega odgovora (npr. Kermavnerju). Dvakrat je prevzel celo moje naloge urejanja — v zimi 1951/52, ko sem bil dva meseca zaposlen z urejanjem Zgodovine narodov Jugoslavije, delno pa tudi pri Kosovem zborniku, kjer je oblikoval tudi izjavo odbora Zgodovinskega društva (str. 3) in sodeloval pri označbi Kosovega empiričnega načina dela (str. 17). Z druge strani seveda ni sodeloval pri urejanju dvojnega letnika 1965/1966, ki je bil posvečen njemu samemu, hkrati pa je od 1975 naprej navedba o članstvu v uredništvu bolj formalnega značaja.

Poglavitno Zwitterjevo sodelovanje v časopisu je bilo zajeto seveda z razpravami iz problematike 19. stoletja (bodisi pri nekrologih, bodisi pri razpravah o problematiki slovenskega narodnega vprašanja, bodisi pri poročilih o znanstvenih sestankih). Od srede sedemdesetih let naprej je sodelovanje postopno usihalo, čeprav je tudi pozneje posebej pri različnih znanstvenih razpravah (npr. v ZČ 33/1979 o problemu jugoslovansko-avstrijske meje, 39/1985 o oblikovanju spoznanja o obstoju slovenskega naroda, 41/1987 o historiografiji o letu 1848) prispeval zelo profilirano in ostro svoje stališče. Poprej je bilo v njegovih prispevkih podobnih bistvenih spoznanj o naši zgodovini seveda nepregledna množica.

Bogo Grafenauer